

*Tim Jackson*

## **A gondoskodás-gazdaság**

**Veress Tamás könyvkritikája\***

Tim Jackson a brit Surrey Egyetemen a Centre for the Understanding of Sustainable Prosperity (Fenntartható Jólét Kutatóközpontja) igazgatója. Évtizedeket átölelő munkája széles olvasóréteg számára tette hozzáférhetővé a növekedésorientált társadalmi-gazdasági rendszerek kritikáját. Legújabb könyve, *A gondoskodás-gazdaság* is ennek megfelelő alappillérekre épül: a jólét elsőbbsége a gazdasági növekedéssel szemben, a (túl)fogyasztói kultúra meghaladása, egy ökológiai és méltányossági szempontokat érvényesítő közgazdasági paradigma, valamint az egyenlőtlenségek csökkentése.

*A gondoskodás-gazdaság* központi kérdése, hogy mit lenne célszerű társadalmi fejlődésnek tekinteni. Jackson értelmezésében a jelenleg uralkodó megközelítésekben a társadalmi fejlődés a gazdasági növekedéssel érhető el, ami a magánprofit-termelésen keresztül valósítható meg. A növekedésorientált szemléletekben a helyes és működő társadalomfejlesztési modellek központi eleme a piacon dolgozó „láthatatlan kezek” által létrehozott jövedelem és vagyon, mely különböző koordinációs és elosztási mechanizmusok révén a társadalmi fejlődést szolgálja. Ezekkel szemben a gondoskodásorientált szemlélet központi metaforája a „láthatatlan szív”, miszerint minden egyén, csoport és társadalom egészséges működéséhez elengedhetetlen a gondoskodás (4. o.). Jackson amellett érvel, hogy a növekedés- és profitorientált szemléletek és gyakorlatok kiszorítják, megnehezítik vagy egyenesen ellehetetlenítik a gondoskodó tevékenységek megszervezését és elvégzését. A gazdasági növekedés elsőbbségét támogató megközelítésekben a gondoskodás gyakran észrevétlen marad, elismerés nélkül vagy alacsony bérezéssel ellentételezett, jellemzően alacsony státusszal járó, illetve túlnyomórészt a nőkre háruló tevékenységek halmaza. A könyv szerint egy jólétorientált társadalomban a gondoskodásnak kiemelt és védett szerepe kell legyen a profitcélokkal és a gazdasági növekedésre törekvéssel szemben.

A könyv alapállítása, hogy a jólét elsősorban nem a vagyontól, hanem az egészségtől függ. Ennek megfelelően a jólét feltételeinek megteremtése és fenntartása nem a növekedésorientált berendezke-

---

\* Egyetemi adjunktus, Budapesti Corvinus Egyetem, Gazdaságetikai Központ, Corvinus Institute for Advanced Studies. (A kézirat beérkezett: 2026.07.14. Elfogadva: 2026.08.29. Megjelent: 2026.09.07.)

déseken keresztül valósítható meg, hanem a gondoskodás elsőbbségén keresztül. Az Egészségügyi Világszervezet (WHO) meghatározása alapján az egészség egyidőben a betegség hiánya, illetve a fizikai, mentális és szociális jóllét állapota (2. o.). Az egészség fenntartásához minden szervezetnek szabályoznia kell a belső folyamatait a kívülről érkező stresszhatásokra adott reakcióként (57. o.). A gondoskodó tevékenységek segítenek az egészség megtartásában vagy visszanyerésében (3. o.). Jackson gondolatmenete az élelmiszer- és gyógyszeripar működésétől a betegségről való gondolkodás tudománytörténetén, az intézményesen szervezett gondoskodás és a National Health Service történetén át a gondoskodás közgazdaságtanáig kalauzolja az olvasót. A tárgyalás azonban az emberi gondoskodás témakörén túllép és elmozdul az ökológiai válság mint gondoskodási válság felé, hogy végül a gondoskodás-gazdaság kulturális és világnézeti feltételeihez, a patriarchátus és az anyagiasság meghaladásához érkezzen.

Könyve első felében Jackson részletes epidemiológiai és tudománytörténeti anyaggal támasztja alá alaptézisét. A Covid–19 előtti évtizedek adatai szerint miközben a fertőző betegségek visszaszorultak, a nem fertőző, krónikus megbetegedések – a szív- és érrendszeri kórképek, a cukorbetegség, a neurológiai zavarok – váltak a globális egészség legsúlyosabb terhévé, jórészt életmódbeli és táplálkozási okokból (71–72., 104–106. o.). Jackson szerint ez nem független az élelmiszeripar profitmaximalizáló működésétől, amely túlnyomórészt egészségtelen, krónikus betegségeket előidéző termékeket kínál és amely a sok esetben tüneti kezeléseket értékesítő gyógyszeriparral intézményesült szimbiózisban áll: az egyik betegséget gerjeszt, a másik kezeli, s mindkettő nyereséges – miközben a haszon nagy része a részvényeseknél, a költségek pedig a közpénzügyeknél és a háztartásoknál csapódnak le (109. o.). Jackson ebből vezeti le központi állítását: a közegészség elsősorban nem gyógyítással, hanem megelőzéssel és gondoskodással javítható.

Egy tudománytörténeti kitérőben – az 1854-es londoni kolerajárvány és John Snow története, majd a Pasteur nevéhez köthető kórokozó-elmélet kapcsán – Jackson amellet érvel, hogy a kórokozó-elmélet uralmának egyik fő oka nem tudományos, hanem gazdasági: ez illeszkedik jobban a tőkelogikába, mert értékesíthető készítményekre összpontosít. Ezzel szemben azonban, Antoine Béchamp környezetelmélete alapján, nehezen árucikkessíthető beavatkozásokra – életmód-, étrend- és környezetváltoztatásra – volna szükség (137–156. o.). A krónikus betegségek visszaszorításához, állítja Jackson, a gyógyításnak túl kell lépnie a kórokozó-elmélet szűk fókuszán. A walesi Tredegar Egészségpénztár és az azt ihletként használó brit

Nemzeti Egészségügyi Szolgálat története pedig azt példázza, hogy a gondoskodás a tökelogika elsőbbsége nélkül is megszervezhető közösségi, illetve társadalmi szinten (61–67. o.). A gondoskodás kölcsönösségi, közösségi alapon is fenntartható – megszervezése azonban nem csupán osztály-, hanem gender-kérdés is, amelyre a könyv a patriarchátus elemzésekor tér vissza.

De miért van az, hogy míg a gazdasági fejlődés mellett sok minden elérhetőbbé és olcsóbbá válik, mint például az elektronikai eszközök, addig a gondoskodás és az egészségügyi ellátás költségei nőnek? Miért lesznek olcsóbbak a számítógépek, míg a gondoskodás nem? Jackson a kérdés megválaszolásához William Baumol közgazdász költségkór-elméletéhez (cost disease) fordul (170–174. o.). Baumol szerint a gazdaság magas termelékenységű szektoraiban – például az iparban vagy a technológiai szektorban – a termelékenység folyamatos növekedése felhajtja a béreket; ez a béremelkedés nyomást gyakorol az egész gazdaságra, így az alacsony termelékenységű szektoroknak, mint az egészségügynek vagy a kultúrának is versenyképes béreket kellene kínálniuk, anélkül hogy a saját termelékenységük hasonló mértékben nőne. Az eredmény: a gondoskodás ára folyamatosan emelkedik, miközben a benne dolgozók bére nem tud lépést tartani azzal, amit a magas termelékenységű szektorokban dolgozók keresnek. Ez ellentétben áll a kapitalizmus hallgatólagos „társadalmi szerződésével”, amely szerint a termelékenység-növekedés béremelkedést, a béremelkedés keresletnövekedést, a kereslet növekedése pedig új munkahelyeket teremt. A gondoskodás minősége azonban jelentős részben az egyik ember által a másinak szentelt figyelmén alapul (176. o.). A gondoskodó figyelem nem gyorsítható vagy automatizálható anélkül, hogy magának a gondoskodásnak a minősége sérülne.

Jackson következtetése, hogy amíg a gondoskodásnak más szektorok termelékenységével kell versenyeznie, addig az szükségszerűen alulértékelt lesz. Egy gondoskodásközpontú gazdaságban az alacsony termelékenységű tevékenységeket nem hibaként kell kezelni. A gondoskodó-gazdaság alapvető tevékenységei a gondoskodás, a kézművesség és a kreativitás (93. o.) – olyan tevékenységek, amelyek elsősorban nem termelékenységi vagy növekedési célokat szolgálnak, hanem hozzájárulnak az egyéni és közösségi jólétnek. Ezek a tevékenységek jellemzően alacsonyabb környezetterheléssel is járnak, például mert nem alapulnak tervezett vagy észlelt elavulásra. Ezzel Jackson visszaköti a gondolatmenetet a könyv elején felvázolt alappillérekhez: az anyag- és energiafelhasználás korlátozásához, a jólét elsőbbségéhez és az emberi méltóság tiszteletéhez – a termelékenységi szempontokkal szemben.

Jackson gondolatmenete ezen a ponton kilép a kizárólag emberek közötti gondoskodás keretéből. Amellett érvel, hogy az ökológiai válság alapvetően gondoskodási válság: az a szemlélet, amely leértékeli és kiszorítja az emberek közötti gondoskodást, párhuzamosan kiszorítja az életfenntartó ökológiai rendszerekről való gondoskodást is. A növekedés- és profitorientált logika ugyanúgy kizsákmányoló módon (extraktívan) viszonyul a bolygó életfenntartó folyamataihoz, mint az emberi gondoskodó munkához: mindkettőt nagyrészt figyelmen kívül hagyja, alulértékeli, illetve korlátlanul kiaknázhatónak tekinti.

Mi jellemezne egy gondoskodásközpontú gazdaságot (238. o.)? A gondoskodás-gazdaság jóval kevesebb anyag- és energiainputra szorul, mint a jelenlegi növekedés-központú berendezkedés, ezáltal kevésbé károsítja a környezetet. Ezzel egyidejűleg magasabb foglalkoztatási potenciállal is bír, mivel a gondoskodó tevékenységek – ellentétben sok automatizálható folyamattal – emberi odafigyelést igényelnek; illetve hozzájárulnak az egészség megőrzéséhez és az életminőség javításához. Emellett hangsúlyozza, hogy egy gazdaság szerkezete sosem semleges, hanem mindig érték döntéseket testesít meg: a gondoskodást rendkívül nehéz, sok esetben egyenesen lehetetlen pontosan beárazni; éppen ezért az, hogy egy társadalom miként dönt a gondoskodás megszervezéséről, alapvetően értékválasztás kérdése. Egy társadalom tagjai úgy is dönthetnek, hogy egyetemes egészségügyi ellátást biztosítanak mindenki számára. A gondoskodás ma tapasztalható leértékelése az érvényben lévő értékstruktúra következménye – a téma végső soron hatalmi és kulturális kérdés.

Jackson – Sarah Hrdy evolúcióbíológus nyomán (*The Woman that Never Evolved*; 1981) – amellett érvel, hogy a gondoskodás leértékelése nem véletlen, hanem elválaszthatatlan a patriarchátustól (242. o.). Ennek egyik jele, hogy ott, ahol egyáltalán van anyagi ellentételezés, a gondoskodó szakmákon belül jellemzően a magasabb státuszú és jobban fizetett orvosi szerepeket férfiak, az alacsonyabb státuszú és rosszabbul fizetett ápolói szerepeket nők töltik be (166–167. o.). Hrdy szerint a patriarchátus funkciója, hogy a hatalommal rendelkező férfiak számára biztosítsa az apaság bizonyosságát és így a vagyon és a hatalom átöröklését. Riane Eisler (*The Chalice and the Blade*; 1987) kultúrtörténész megkülönböztetése alapján Jackson „dominancia-alapú” és „partnerségi” társadalmakról beszél: az előbbiben az alá-fölérendeltség és a kontroll, az utóbbiban az együttműködés és a kölcsönösség szervezi elsősorban a társadalmi viszonyokat. Jackson elismeri, hogy történtek előrelépések a társadalmi nemek egyenlősége terén, ugyanakkor hangsúlyozza, hogy a gondoskodás-gazdaság felé való átmenethez az intézményesült patriarchátust le kell bontani, mivel az éppen azokat az értékeket és szerkezeteket

aknázza alá, amelyek egy gondoskodásközpontú gazdaságot fenntarthatnának. A nem-gondoskodó gazdaságok jellemzően patriarchálisak, dominancia alapúak és materialisták (anyagiasak), az egyénben és csoportokban a zéró-összegű szemléletet, a szűken, mások kárára értelmezett önérdekkövetést támogatják (243. o.).

De miért ennyire átható a materialista cél- és értékrendszer? Jackson itt Ernest Becker *A halál tagadása* (The Denial of Death; 1973) című könyve alapján amellet érvel, hogy a haláltól való egzisztenciális szorongás kultúránként eltérő válaszokat hív életre; a rettegéskezelés elmélete (terror management theory) szerint pedig a halandóság tudata az önbecsülés fokozása és a saját világnézet védelme felé tereli az embereket (215–218. o.). Egy olyan kultúrában, ahol az önbecsülés elsősorban anyagiasságra épül, ez a szorongás rendszerint a státuszverseny és a felhalmozás felé kerül becsatornázásra, nem pedig a gondoskodás felé. A kapitalizmus így „szakrális védőernyőként” (sacred canopy) a haláltól való szorongást hivatott tompítani (221. o.). Jackson egyenesen úgy fogalmaz, hogy a kapitalizmus a „mi” közös válaszuk az egzisztenciális szorongásra (226. o.). Véleményem szerint ez a könyv leginkább vitatható állítása, miszerint a kapitalizmus egyfajta sikertelen kollektív megküzdési stratégia volna, az egzisztenciális szorongásra adott helytelen válasz. Amennyiben a kapitalizmus eredetének olyan történészei, mint Ellen Meiksins Wood (*The Origin of Capitalism: A Longer View*; Verso, 2002) helytállóan érvelnek, a tőkés rend nem az emberiség közös, halálfélelemre adott válasza, hanem – az erőszakos jellegű – bérleti viszonyokban és a növekedéskényszeren alapuló gazdaságban gyökerezik.

Megérzésem szerint Jackson a rettegéskezelés elméletét kritikátlanul alkalmazza: az olvasónak az a benyomása támadhat, hogy az elmélet lezárt, az érvényességét illetően nincsenek kétségek. Ezzel ellentétben a szakirodalom több fontos kritikát is megfogalmaz, például az elmélet falszifikálhatóságát tekintve, vagy az elméletbe nem illeszkedő eredmények figyelmen kívül hagyását, illetve az emberi viselkedés egyetlen halál-motívumra adott válaszként való kezelését (Martin–van den Bos, 2014: Beyond terror; *European Review of Social Psychology*). A halandóság tudatosításának (mortality salience) hatásait az elmúlt évtizedben rendszerint nem sikerült replikálni (Klein et al., 2022: Many Labs 4: Failure to Replicate Mortality Salience Effect With and Without Original Author Involvement; *Collabra: Psychology*). A kritikusok szerint ezek az észrevételek nem érvénytelenítik egészében a rettegéskezelés elméletét, gyengébb változatai tarthatók maradnak. Véleményem szerint mindez azért fontos, mert így a gondoskodás-gazdaság megalapozásához nem szükséges egyetlen, egyetemes, halálvezérelt kultúra-motívumot feltételeznünk.

Ha az anyagiasság felé húzó védekező reakciók nem elsősorban a halálszorongásból fakadnak, akkor a materializmus meghaladása sem kizárólag a halandóság „kezelésén” át vezet, hanem szerteágazó gyakorlatokon és intézményeken keresztül – amelyekre, többek között, Tim Kasser munkája kínál iránymutatást (lásd később).

Jackson mindenesetre abból indul ki, hogy a materializmus mélyen, egzisztenciális gyökerekből táplálkozik; ezért a gondoskodás-gazdaság felé való elmozdulás nem oldható meg pusztán gazdaságpolitikai reformokkal: a patriarchátust, a kapitalizmust és a növekedésközpontúságot (growthism) egyszerre kell megkérdőjelezni és meghaladni, ehhez pedig egy alapvetően más, nem-materialista kultúrára és világnézetre van szükség (244–255. o.). Egy ilyen, az anyagiasság elsőbbségén túllépő társadalom alapjaihoz Jackson Riane Eisler *The Real Wealth of Nations* (2007) című könyvéből merít kiindulási pontokat (248. o.). Ezek középpontjában a gondoskodás kulturális leértékelésének visszafordítása áll: egyfelől fel kell tárni magát a leértékelődés folyamatát, másfelől a jóllét szempontjából valóban fontos tényezőket kell mérhetővé tenni. Ehhez kapcsolódik a gondoskodás értéként való elismerése és ösztönzése, valamint a költség-haszon logika átfordítása úgy, hogy a gondoskodás ne költségként, hanem befektetésként jelenjen meg. Mindezt kulturális változásnak kell kísérnie: az emberek gondoskodásra nevelése, a gondoskodó tevékenységek védelme a növekedési és termelékenységi nyomással szemben, végső soron pedig a partnerségi társadalom felé történő elmozdulás támogatása.

Jackson ugyan leszögezi, hogy könyvének nem célja szakpolitikai javaslatok megfogalmazása, mégis összeállít egy „kívánságlistát” (248. o.). Ebben szerepelnek a gondoskodást és a gondoskodókat közvetlenül támogató intézkedések, mint az egyetemes egészségügyi ellátáshoz való jog biztosítása, a gondoskodó szakmákban dolgozók bérének emelése és munkakörülményeinek javítása, egyetemes alapjövedelem bevezetése a nem fizetett gondoskodó munka támogatására, alapszolgáltatások – élelmiszer, víz, lakhatás, energia – biztosítása, valamint a gyermekgondozáshoz való méltányos hozzáférés garantálása. A sor folytatódik a társadalmi nemek közötti egyenlőtlenségek megszüntetésével. A fentiek előfeltételeként jelennek meg különböző rendszerszintű, a pénzügyek területét érintő beavatkozások: a gondoskodás finanszírozása, a káros pénzügyi támogatások megszüntetése és általában a pénzügyi rendszerek gondoskodást támogató működésének a megszervezése. A listát a közgazdaságtan újradefiniálása és a közgazdászok gondoskodás-orientált átképzése zárja.

A materializmus meghaladásának kérdéséhez jól kapcsolódik Tim Kasser munkája (*Az anyagiasság súlyos ára*; Ursus Libris, 2005); Jackson erre könyvében nem támaszkodik. Kasser az anyagiasság értékrendet a belső (intrinsic) célok – a társas kapcsolatok, a közösséghez tartozás, a személyes fejlődés és az autonómia – felől tartja meghaladhatónak, s ehhez a fogyasztói ingereket csökkentő, egyéni és közösségi szintű, proszociális gyakorlatokat javasol. Kasser ezzel Jackson gondoskodás-gazdasága egy fontos pillérét – az anyagiasság értékektől való elmozdulást – támaszthatja alá és teheti gyakorlativá, az egyének és csoportok értékrendje felől jutva ugyanarra a következtetésre: a tartós változáshoz elengedhetetlen a támogató környezet.

Jackson összegzésképpen olyan világgépet vázol fel, amelyben az egyéni és társadalmi haladás történetének középpontjában nem a bővülő gazdasági és kereskedelmi tevékenységek, hanem a gondoskodás mindennapi, gyakran észrevétlen megjelenési formái állnak. A *gondoskodás-gazdaság* széles olvasóközönségnek szánt növekedéskritika, a gondoskodást érintő kérdéseket ebben a keretben helyezi el. A könyv egyik erőssége, hogy az egészség, az élelmiszer- és gyógyszeripar, a tudománytörténet, a közgazdaságtan és a patriarchátus szálait összefüggő, gondoskodás-központú ívbe fűzi. Legvitathatóbb pontja a materializmus egzisztenciális, halálszorongásból levezetett magyarázata; ez azonban nem gyengíti a könyv lényegi mondanivalóját. (*The Care Economy*; Polity Press, 2025, 301 oldal)